ALTERNATOR
Misliti znanost.

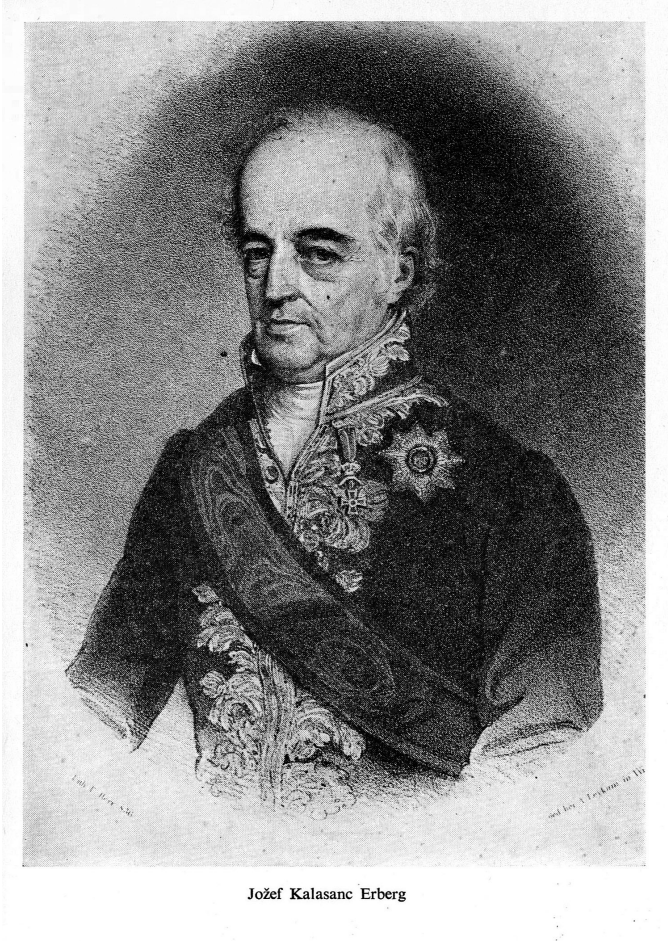
Kako je Jožef Kalasanc baron Erberg iz Dola pri Ljubljani spremenil tok zgodovine

15. 6. 2023

Number: 23/2023

Author:

- Miha Preinfalk

Jožef Kalasanc Erberg

Malo je ljudi z današnjega slovenskega prostora, ki bi imeli tolikšen vpliv na dunajski cesarski dvor, kot ga je imel baron Jožef Kalasanc Erberg (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi182495/) (1771–1843) iz Dola pri Ljubljani. Res je bil ta vpliv prikrit in na prvi pogled zgolj posreden, a ob upoštevanju dejstva, da je bil prav Erberg tisti, ki je nadvojvodo Ferdinanda, najstarejšega sina cesarja Franca I., pripravil na samostojno življenje in prevzem prestola, lahko rečemo, da je odločilno usmeril dogajanje znotraj habsburške hiše in s tem pravzaprav preobrnil tok zgodovine.

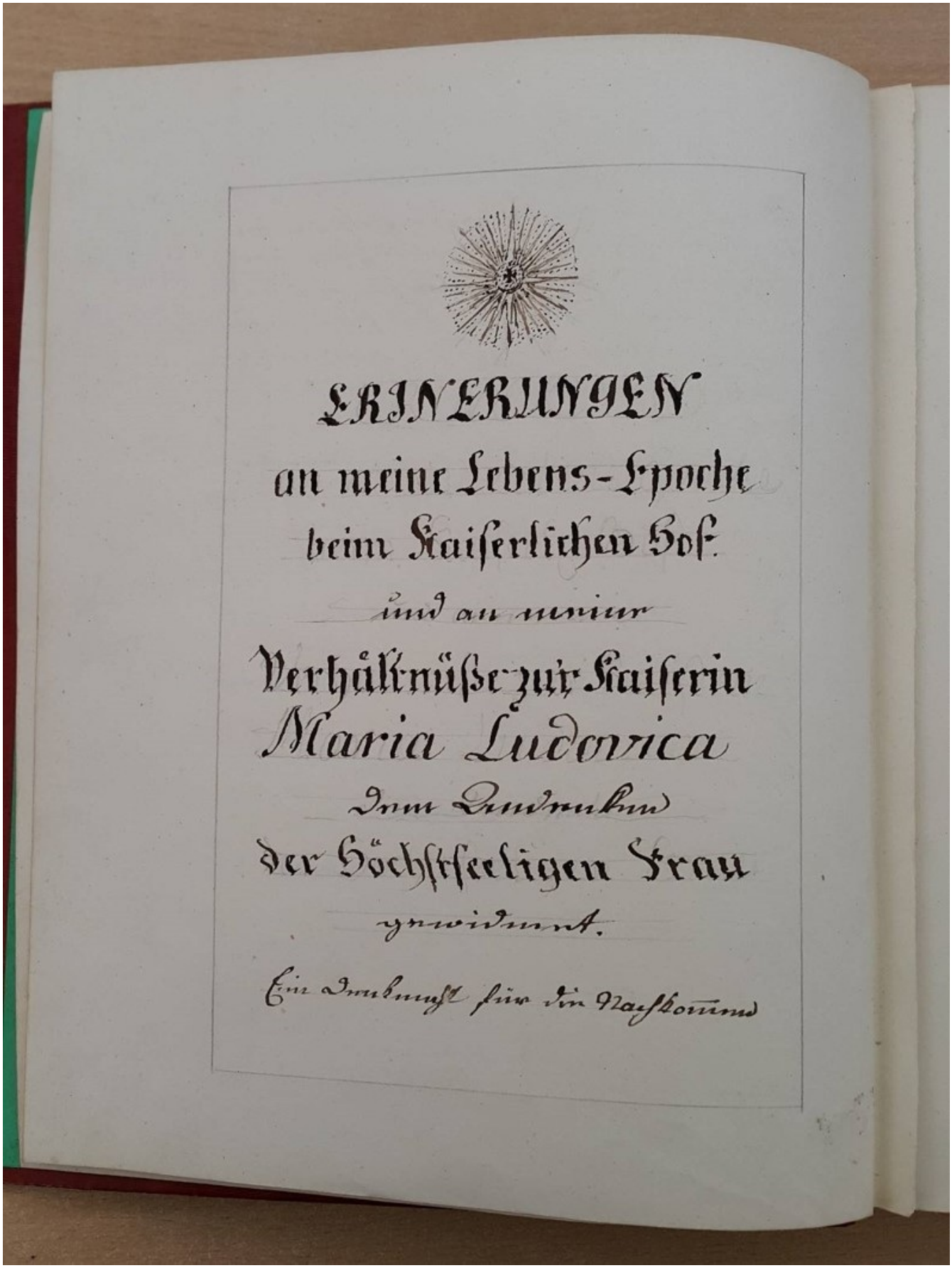
Erberg je zelo zgodaj ostal brez staršev in skrbniki so ga poslali v šole na Dunaj. Po vrnitvi na Kranjsko v začetku 90. let 18. stoletja je prevzel rodbinsko posest, se poročil z grofico Jožefino Attems iz Gorice in kot stanovski poverjenik stopil v službo dežele Kranjske. Naslednja večja prelomnica v njegovem življenju je bilo leto 1808, ko je njegova žena postala vzgojiteljica cesarjevih hčera na Dunaju. Tja se je z njo preselil tudi Erberg in kmalu zatem tudi sam postal vzgojitelj prestolonaslednika Ferdinanda. To službo je opravljal do začetka leta 1815, ko so na dan izbruhnile njegove duševne težave. Vrnil se je na Kranjsko, na svoje gospostvo Dol pri Ljubljani in tam ostal do smrti leta 1843.

Erbergovo življenje lahko razdelimo na posamezna obdobja, od katerih je še največ znanega o njegovem zadnjem obdobju po vrnitvi na Kranjsko. Zelo malo pa vemo o njegovih zgodnejših letih, zlasti dunajsko obdobje, ki je bilo med vsemi zagotovo najbolj zanimivo in razgibano, ostaja skoraj popolna bela lisa. Prav dunajsko obdobje, čeprav najkrajše, pa je tudi najpomembnejše, saj je odločilno determiniralo Erbergovo življenje in ustvarilo njegovo skorajda legendarno podobo na Kranjskem.

Dunajsko obdobje Erbergovega življenja je najmanj raziskano predvsem zato, ker je bilo tovrstno arhivsko gradivo dolgo nedostopno in zato neuporabljeno. V sicer zelo obsežni Erbergovi zapuščini, ki jo hranijo v Arhivu Republike Slovenije, je o tem najti komaj kakšen dokument. Ko se je namreč razvedelo, da Erberg umira, je cesar Ferdinand v začetku julija 1843 ukazal, naj njegovi pooblaščenci iz Erbergovega arhiva v Dolu prevzamejo vse gradivo, povezano z dvorom, zlasti pa pisma, ki jih je Erbergu pisala cesarica Marija Ludovika. Erberg je namreč želel in v svoji poslednji volji (https://plemiska-dediscina.zrc-sazu.si/novice/delavnica-premicna-plemiska-) tudi določil, naj cesaričina pisma položijo skupaj z njim v grob. Vse to gradivo, vključno s pismi, so avgusta 1843, mesec dni po Erbergovi smrti, prepeljali na dvor.

Z Erbergom so se zgodovinarji sicer začeli ukvarjati kmalu po njegovi smrti, a njegovo gradivo, ki je odšlo na Dunaj, je v ospredje stopilo šele v zadnjih letih. V raziskave so bila denimo vključena pisma (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/39035949#full) , ki jih je Erberg pisal cesarju Ferdinandu med letoma 1835 in 1843,

trenutno pa je predmet raziskav zanimiv in doslej še neobjavljen vir, ki odstira tančice z Erbergovega dunajskega obdobja. To so njegovi avtobiografski zapiski (https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=2250765) o njegovem življenju na dvoru, njegovem odnosu s takratno cesarico Marijo Ludoviko in o vzgoji prestolonaslednika Ferdinanda. Spomini z naslovom *Spomini na moje življenjsko obdobje na cesarskem dvoru in na moje odnose s cesarico Marijo Ludoviko. Posvečeno spominu na nadvse blagopokojno gospo. Spomenik za zanamce* imajo obliko zvezka, ki obsega 277 strani. Nemško besedilo, napisano v prvi osebi, je razdeljeno na 86 krajših ali daljših poglavij. To delo je dolgo ležalo pozabljeno v arhivu, prvi in do sedaj edini pa ga je uporabil zdravnik Gerd Holler, ki je leta 1986 izdal biografijo cesarja Ferdinanda (https://books.google.si/books/about/Gerechtigkeit_f%C3%BCr_Ferdinand.html?id=q_MMAAAAIAAJ&redir_esc=y) . Po skoraj štiridesetih letih sem te Erbergove spomine odkril tudi sam (https://www.dol.si/sl/news/predavanje-dr-miha-preinfalk.html) in jih pripravljam za objavo, saj ne le dopolnjujejo, pač pa tudi spreminjajo do sedaj uveljavljeno podobo Erberga in cesarja Ferdinanda.

Erbergovi spomini z naslovom *Spomini na moje življenjsko obdobje na cesarskem dvoru in na moje odnose s cesarico Marijo Ludoviko. Posvečeno spominu na nadvse blagopokojno gospo. Spomenik za zanamce*

Erberg je svoje spomine zasnoval precej literarno, sem in tja najdemo celo zametke znanstvenega pristopa. Pripoved teče kronološko. Erberg začne z osnovnimi podatki o (takrat še) nadvojvodinji Mariji Ludoviki in opisom bega njene družine pred Napoleonom iz Milana, nato pa nadaljuje z odposlanstvom kranjskih deželnih stanov, ki so se Mariji Ludoviki na dunajskem dvoru poklonili kot novi cesarici (tretja žena cesarja Franca, takrat že dvakratnega vdovca, je postala januarja 1808). Ob

tej priložnosti sta se Erberg in cesarica osebno spoznala, kar je privedlo do tega, da je Erberg z družino prišel na dunajski dvor in kot domači učitelj oziroma vzgojitelj (t. i. ajo) prevzel vzgojo takrat že petnajstletnega prestolonaslednika.

Na tem mestu se kot eno najpomembnejših vprašanj zastavlja, zakaj je bil izbran ravno Erberg. Kako je neki baron s periferne Kranjske, čigar rodbina je plemiški naziv pridobila komaj stoletje pred tem (starost plemiške rodbine je namreč imela velik pomen v plemiški družbi), sploh prišel na cesarski dvor? Poleg tega se Erberg takrat še niti ni mogel pohvaliti s posebnimi referencami, saj je z literarnim in kulturnim delovanjem začel šele po vrnitvi na Kranjsko. Odgovor na to vprašanje ni enoznačen, verjetno gre za splet različnih okoliščin, od katerih nekatere Erberg (vsaj posredno) razkrije prav v svojih spominih. Eden od razlogov se verjetno skriva tudi v dejstvu, da Erberg na dunajskem dvoru pravzaprav ni bil neznanec, ampak se je z nekaterimi člani dvora seznanil že v času svojega šolanja. Zelo verjetno je nemajhno vlogo odigrala tudi cesaričina starejša sestra Marija Leopoldina, ki je imela za nadvojvodinjo precej nekonvencionalno življenje in jo je Erberg dobro poznal, saj je na prelomu stoletja inkognito živela v Ljubljani. Leta 1800 je bila celo botra eni od Erbergovih hčera.

Erberg je torej spomladi 1809 uradno prevzel vlogo vzgojitelja in učitelja prestolonaslednika, ki je veljal za problematičnega. Še danes je razširjeno mnenje, da je bil Ferdinand duševno prizadet (https://www.deutsche-biographie.de/gnd118686747.html#ndbcontent) oziroma bolj prizanesljive sodbe mu pripisujejo vsaj počasno pamet. Negativno podobo o njem so širili tudi nekateri njegovi sodobniki, celo sorodniki. Prav zaradi njegovega zdravstvenega stanja so obstajali načrti, da bi ga preskočili pri prestolonasledstvu in da bi ga zamenjal kateri od njegovih stricev ali pa mlajši brat Franc Karel.

Natančnejši pregled Ferdinandovega življenja nam razkrije, da le ni bil tako brezupen primer. Ravno nasprotno. Če pustimo ob strani, da je na prestolu vendarle sedel 13 let in je po abdikaciji leta 1848 tako spretno upravljal svoje posesti na Češkem, da je iz njih ustvaril znatno premoženje, lahko o njegovi domnevni nesposobnosti resno podvomimo; in enako velja, če upoštevamo, da je obvladal pet jezikov in dva glasbena inštrumenta, da je vodil obsežno korespondenco s številnimi ljudmi in da se je zanimal za znanost in tehnologijo.

Njegov glavni problem je bila epilepsija, za katero je trpel vse življenje, čeprav se mu je v odrasli dobi stanje izboljšalo. Kot otrok je bil bolehen, pozno je shodil in spregovoril. Tudi telesno je bil poseben, imel je nesorazmerno veliko glavo in kratke ude, zelo verjetno je bil tudi vodenoglav, kar pomeni, da se je v njegovih možganih nabirala večja količina možganske tekočine (likvorja). V javnosti se ni pojavljal, družina ga je skrivala za zidovi dunajskega Hofburga in Laxenburga, kar je med ljudmi spodbujalo širjenje različnih govoric.

Zdravstveno stanje malega Ferdinanda je bilo za tisti čas vsekakor velik izziv. Po eni strani so z vseh strani deževali nasveti, kako naj se pristopi k njegovi vzgoji, po drugi strani pa se nihče ni upal storiti ničesar konkretnega. Zato so vsi okoli njega hodili po prstih in ga zavijali v vato, vsi telesni in duševni napori so bili zanj prepovedani. Med najbolj »zaslužnimi« za takšen pristop k prestolonaslednikovi vzgoji so bili menda dvorni zdravniki, na čelu s cesarjevim osebnim zdravnikom Andreasom Josephom Stifftom (https://www.deutsche-biographie.de/gnd117258547.html#ndbcontent) , s katerimi je imel pozneje Erberg nemalo težav.

Prelomnico v Ferdinandovi vzgoji na dvoru je pomenil prihod Marije Ludovike, s katero se je Ferdinandov oče cesar Franc poročil v začetku leta 1808, potem ko je nekaj mesecev pred tem umrla njegova druga žena in Ferdinandova mati. Nova cesarica se je takoj energično zavzela za svoje pastorke in se zelo angažirala glede njihove vzgoje. Za Ferdinanda je sestavila precej strog vzgojni načrt in v Erbergu našla tistega vzgojitelja, ki ga bo izvajal.

Erberg je zvesto sledil cesaričinemu programu, imel pa je tudi svoje prijeme, kar lahko razberemo iz njegovih spominov. Še bolj povedna so njegova skoraj vsakodnevna pisma cesarici (prav tako v sklopu Erbergove zapuščine v dunajskem arhivu), v katerih ji je poročal o Ferdinandovem napredovanju in jo spraševal za navodila. V pismih je pogosto tarnal nad zamujenimi priložnostmi in napakami, ki so jih delali njegovi predhodniki in tudi zdravniki.

Pod Erbergovim vodstvom in nadzorom je Ferdinandov pouk postal zelo vsestranski. Vzgojni načrt je zajemal učenje tujih jezikov, risanje in prosto pisanje, geometrijo, sabljanje, vojaške in telesne vaje. Ferdinand se je učil tudi praktičnega gospodarjenja – cesarica Marija Ludovika mu je v ta namen kupila manjše posestvo Dornau v Spodnji Avstriji, kjer se je pod Erbergovim vodstvom in nadzorstvom preizkušal v njegovem upravljanju. Erbergove metode so se pokazale za zelo učinkovite. Ferdinand se je telesno okrepil, osvojil je tudi socialne veščine, kar pomeni, da je začel komunicirati z okolico, obzorje si je razširil tudi s krajšimi in daljšimi potovanji, na katera ga je vodil Erberg.

Nasprotno so nekateri dvorjani metali Erbergu polena pod noge in ga tožarili pri cesarju. Predvsem ga je črtil zdravnik Stifft, ker se Erberg ni zmenil za njegove nasvete. Erberg je bil mnenja, da zdravniki s svojo pretirano skrbjo Ferdinandu škodijo in ne koristijo. To mnenje je delila tudi cesarica, ki je Erbergu naročila, naj se izogiba zdravnikom, kolikor je le mogoče.

Odnos med cesarjem Francem in Ferdinandom ni nikjer izrecno opisan. Lahko pa si predstavljamo Frančevo stisko – kot očeta, ki je opazoval hendikepiranega sina, in kot cesarja, ki ga je skrbelo nasledstvo na prestolu. Erberg je na vse načine spodbujal, da bi se vez med očetom in sinom okrepila. Res je cesar kmalu prepoznal njegov napredek in nazadnje sklenil, da bo sin začel prevzemati dvorne obveznosti. Lahko si torej predstavljamo hvaležnost, ki jo je cesar gojil do Erberga, in v tej luči potem še lažje razumemo, da se je med ljubljanskim kongresom leta 1821 (https://www.slovenska-matica.si/knjige/vse-knjige/zgodovina/kongres-po-kongresu-ob-200-letnici-ljubljanskega-kongresa/) potrudil in ga osebno

obiskal v Dolu.

Čeprav je bila glavna Erbergova naloga na dvoru prestolonaslednikova vzgoja, pa so njegovi spomini v prvi vrsti namenjeni cesarici Mariji Ludoviki. Erberg je cesarico opisoval le z najlepšimi besedami, nenehno je izpostavljal njeno krhko zdravje in žrtvovanje za višje cilje, pripisoval ji je globok vpogled v dogajanje in dobro poznavanje človeške narave, večkrat je omenil njeno nagnjenost do znanosti, literature in globoko vero. Nikoli ji ni namenil slabe besede, vse njene slabosti je spremenil v vrline, našel je opravičilo za vse njene napake. Zanimivo je to idealizirano podobo primerjati z drugimi viri (https://www.deutsche-biographie.de/gnd119446715.html#ndbcontent) , iz katerih izvemo, da je bila Marija Ludovika politično zelo aktivna, najbolj od vseh štirih cesarjevih žena, in da je v nasprotju od cesarja, ki si je bolj prizadeval za mir, ona veljala za jastreba v politiki. Navijala je za vojno, njen cilj je bil popoln poraz Napoleona, ki ga je krivila za nesrečo svoje družine in za smrt svojega očeta, nadvojvode Ferdinanda Karla (1754–1806).

Vseeno ostaja dejstvo, da je bila cesarica telesno precej bolna, pa tudi pri Erbergu so se sčasoma začele kazati duševne težave, ki so na plan z vso silo izbruhnile v začetku leta 1815, torej sredi dunajskega kongresa (https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008922/2015-02-03/) . Po eni strani psihični pritisk, povezan s tako pomembno nalogo, kot je vzgoja prestolonaslednika, po drugi strani pa tudi številna nasprotovanja na dvoru so očitno začeli pobirati svoj davek. Erberg je postajal vedno bolj živčen, večkrat je v javnosti omedlel, dobil je preganjavico. Sredi januarja 1815 je doživel živčni zlom, ki je končal njegovo službo na dvoru. Erbergovi spomini se zaključijo z njegovim prihodom domov, v Dol, sredi leta 1815. Tudi v mesecih, ki so sledila, je s cesarico še korespondiral, vse do njene prezgodnje smrti spomladi 1816.

Nadaljnja Erbergova življenjska pot je bolj ali manj znana (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/1762817#full) , čeprav je v njej še vedno veliko neznank. V Dolu je živel v nekakšni prostovoljni izolaciji in se družabnega življenja skoraj ni udeleževal. Večino časa in sredstev je vlagal v najrazličnejše zbirke, ki so zbujale občudovanje daleč naokrog. Kaj je bil razlog za to osamo, ni povsem jasno. Po nekaterih domnevah je temu botrovala njegova bolezen, pa tudi bolezni njegovih otrok. Morda lahko njegovo odločitev povežemo z izjavo iz spominov: »Razmišljal nisem o ničemer posvetnem in pogosto sem cesarici razlagal, da se bom, ko bo moja služba pri kraju, povsem odmaknil od sveta in bom izbral samostansko življenje.«

Kaj torej lahko za konec rečemo o vplivu, ki ga je imel Erberg na širše dogajanje? Ali lahko rečemo, da je Erberg res krojil in spremenil evropsko zgodovino? Na prvi pogled se zdi, da ne. Erberg ni bil politik in ni aktivno posegal v takrat res burno dogajanje v habsburškem cesarstvu. Pa vendar glede na vsa nova odkritja lahko povsem mirno zaključimo, da je Erberg dejansko spremenil tok zgodovine. S svojim vzgojnim pristopom je Ferdinanda iz zaostalega otroka spremenil v cesarja. Glede na Ferdinandovo prvotno stanje so se pojavljale vedno glasnejše zahteve, naj cesar Franc določi drugega prestolonaslednika. Kakšna bi bila zgodovina, če bi se to res zgodilo? Kako bi se z izzivi, ki jih je ponujala predmarčna doba, spopadel kateri drugi Habsburžan, ki morda ne bi bil tako miroljuben, kot je bil Ferdinand? Bi imela Avstrija tako dolgo mirno obdobje? Kako bi potekalo leto 1848? Če bi cesar postal kateri od bratov cesarja Franca, potem bi cesarska linija tekla od njega naprej in torej ne bi imeli ne cesarja Franca Jožefa ne Karla. Bi imeli prvo svetovno vojno? To so vprašanja, na katera zgodovinar ne sme odgovarjati, si jih pa lahko retorično zastavlja.

Nekaj pa lahko zagotovo rečemo – brez Erberga bi bila zgodovina nedvomno drugačna, saj je Erberg s tem, ko je spremenil Ferdinanda, spremenil tudi habsburško hišo, Avstrijsko cesarstvo in ne nazadnje tudi Evropo.

https://www.alternator.science/en/long/kako-je-jozef-kalasanc-baron-erberg-iz-dola-pri-ljubljani-spremenil-tok-zgodovine/